

Recensioner

Konservatism

Torbjörn Tännsjö. Bilda Förlag 2001. 179 s. ISBN 91-574-5845-6

Denna bok bygger i allt väsentligt på *Conservatism for Our Time*, som Torbjörn Tännsjö gav ut 1990. Den engelska boken lade dock större vikt vid konkreta tillämpningsområden. Tännsjö lyfte där fram hur konservatismen kan appliceras på kärnvapensdoktrinen MAD, på frågan om människoartens bevarande och på realsocialismen. Tännsjös påstått konservativa försvar av realsocialismen är väl det inslag från den äldre boken som ter sig mest nattståndet i dag. Tännsjö medger i den nya boken, att realsocialismens institutioner inte var väl etablerade på det sätt som krävs för att den konservativa skall anse dem värda att bevara (s. 38).

Vad är konservatism enligt Tännsjö? Han poängterar att den konservativa önskar bevara det väl etablerade *just därför* att det är väl etablerat. Vad detta etablerade är kan skifta. I en period kan det vara monarkin, adeln och kyrkan, i en annan kan det vara en mångkulturell välfärdsstat. Denna terminologi där konservatismen inte, i sig, är kopplad till den politiska högern mer än till den politiska vänstern, kan tyckas udda. Men Tännsjös språkbruk rimmar möjligen väl med den starkt högerorienterade tidskriften *Salts* påstående, att i och med att Sverige blivit allt mer socialliberalt så bör den som värnar om kyrka, kärnfamilj etc. inte kalla sig konservativ. Man kan inte bevara något som redan gått förlorat.

I förordet utlovas att i denna bok så skall "[t]eser mejslas ut, argument granskas" (s. 9). Konservatismen själv tycks emellertid inte enligt Tännsjö vara en tes. Den tycks inte påstå något om politiska eller andra förhållanden. Tännsjö beskriver i stället konservatismen som en *attityd*, vars "kärna är en önskan att dröja vid det välkända, väl beprövade och invanda" (s. 9). Motsatsen är radikalismen, som inte heller verkar vara en teori om någonting. Tännsjö karakteriserar snarare radikalismen som bl.a. en *fascination* för det moderna och en *beredskap* att bryta upp från det etablerade (s. 9,

164). Den tes som Tännsjö förefaller vilja pröva är att det är *förnuftigt att ha* en konservativ attityd. Riktigt varför Tännsjö inte vill se konservatismen som en lära vet jag inte. Kanske har det historiska förklaringar: en hel del konservativa tänkare har förnekat att konservatismen är en teori. För Tännsjös resonemang i boken tycks det mig dock inte nödvändigt att vi avhåller oss från att se konservatismen som en teori.

Jag skall hålla mig till några av de många punkter som Tännsjö diskuterar.

LAG OCH ORDNING

Att samhället skall präglas av lag och ordning är enligt Tännsjö den mest okontroversiella av de konservativa idéerna (s. 47). Anarkister och nyliberaler motsätter sig statligt tvång. Det går bättre, menar de, om vi lämnas att sköta vårt eget väl och ve. Tännsjö bemöter, föga överraskande, detta med att hänvisa till fångens dilemma: rationella egoister agerar på ett sätt som alla förlorar på.

Men Tännsjö diskuterar också vad han ser som en mer sofistikerad form av egoism: kontraktualismen. Rationella egoister inser att de tjänar på att det finns ett system av regler som det är ofördelaktigt att bryta mot. Inte bara lagar utan också ett normsystem – t.ex. att löftesbrott anses klandervärdt – behövs. Tännsjö hävdar emellertid att kontraktualismen är bristfällig. Dels ifrågasätter han om en rationell egoist har skäl att följa lagen, eller hålla sina löften, ifall hennes förbrytelser kan ske i det fördolda. Dels menar Tännsjö att kontraktualismen har moraliskt orimliga implikationer. T.ex. har de starka inget att tjäna på att sluta ett kontrakt med dem som inte har någonting att erbjuda, varför de senare hamnar utanför moralens landamären.

Jag har svårt att se vart Tännsjö vill komma i detta kapitel (bokens tredje). Huvudsyftet tycks vara att belägga att det behövs lag och ordning. Kontraktualismen delar ju denna uppfattning. Varför bemödar sig då Tännsjö om att invända mot kontraktualismen? Han kanske menar att den, p.g.a. sina brister, inte ger den bästa *förklaringen* till behovet av lag och ordning. En bättre förklaring, kanske han menar, kan den konservative tillhandahålla. Lag och ordning bör finnas, inte därför att rationella egoister skulle enas om det, utan därför att lag och ordning är något *etablerat*.

Men är detta övertygande? Tännsjö anser ju att vi klarar oss dåligt utan statligt tvång och någon form av samhällsmoral. Är inte detta ett gott skäl för att *införa* lag och ordning, även om det inte redan finns lag och ordning? Och om det är det, varför räcker inte detta skäl för att förklara varför lag och ordning skall bevaras i de fall där lag och ordning är

etablerat? Vad fyller det faktum att det är etablerat för förklarande funktion?

Det kan dock hända att kapitel 3 bara är en förberedelse för kapitel 4. Där försvaras åsikten att "den lag och ordning och moral som [...] existerar som ett väl etablerat faktum, är också den som bör råda" (s. 78). Vi behöver t.ex. ha någon form av egendomsrätt. Olika varianter av egendomsrätt kan ge upphov till "jämviktstillstånd", i den meningen att ingen, eller få, tjänar på att ändra sitt beteende såvida inte också andra gör det. I valet mellan olika varianter av egendomsrätt, olika jämviktstillstånd, så bör vi inte fråga oss vilken ordning som är nyttomaximerande, eller mest rättvis, etc. Vi bör välja den ordning vi redan har. Att försöka införa en ny sorts egendomsrätt är att inbjuda till kaos, eftersom många inte skulle gå med på omdaningarna. Det existerande systemet, däremot, vet vi redan att det fungerar.

Det är förstås inte alltid förnuftigt att hålla fast vid gällande ordning. Tännsjö har ett par förbehåll. Det krävs bl.a., menar han, att de allra flesta föredrar det rådande systemet framför att kaos utbryter. Att bevara det etablerade, med motiveringen att ett försök att införa ett mer rättvist system kan generera kaos, är inte rimligt om stora grupper anser att kaos är att föredra framför det rådande systemet (s. 89). Tännsjö menar kanske här att kaos, i sådana situationer, kan utbryta även om vi försöker hålla fast vid det etablerade. Därför är det fruktlöst att hänvisa till det etablerade som skydd mot kaos. Eller möjligen menar Tännsjö snarare, att om nu stora grupper föredrar kaos framför det rådande systemet, så är detta system inte värt att rädda.

Hur som helst, så är den konservatism som Tännsjö försvarar i detta kapitel i mina ögon måttligt provocerande. Kontentan är väl, att om det existerande systemet är acceptabelt för de flesta, och om försök till förbättringar medför betydande risker, så bör det existerande systemet bevaras. Att ordningen är etablerad *förklarar* inte varför den skall bevaras. Att den är etablerad är på sin höjd ett *tecken* på att den fungerar hyggligt. Det är detta att ordningen fungerar hyggligt, tillsammans med antagandet att införandet av andra ordningar medför risker, som förklarar varför det existerande systemet skall bevaras.

KOLLEKTIVA STORHETER

Kapitel 7 heter "Har kollektiva storheter egenvärde?" Första delen av kapitlet handlar dock om något annat, nämligen om huruvida det finns pragmatiska skäl att bevara kollektiva storheter som t.ex. kulturen eller nationen. Tännsjö tycks anse det. Människan formas av sin kultur och tvingas till omstörtande förändringar i sin grundläggande karaktär om

radikala samhällsförändringar genomdrivs. Enligt Tännsjö är det fel att påtvinga personer sådana karaktärsbyten. Ett exempel han ger är boende i glesbygd som p.g.a. en hårdhänt ekonomisk politik tvingas bryta upp från den sorts liv de vant sig att leva.

Jag håller med om att detta ofta är av ondo. Men frågan är om det onda består i att den drabbade ändrar karaktär. Problemet är väl snarare att man har kvar samma karaktär som förut, men att den karaktären inte passar så bra ihop med den nya kultur man kastats in i.

Efter de pragmatiska skälen för att bevara kollektiva storheter, så diskuterar Tännsjö – utan att ansluta sig till – idén att kollektiva storheter har egenvärde. Familjer, nationer, biologiska arter etc. bör enligt denna tanke bevaras inte på grund av sin nytta, utan därför att de är värdefulla i sig själva. Jag ser emellertid inte riktigt på vilket sätt detta går ihop med Tännsjös karakteristik av konservatism. Om exempelvis nationen bör bevaras därför att den är *etablerad*, så tycks skälet till att bevara den *inte* vara att den är värdefull i sig själv.

Hur har Tännsjö tänkt här? Kanske är tanken att för att en kollektiv företeelse skall ha egenvärde, så måste den vara etablerad. Företeelsen kanske en gång i tiden inte hade ett annat än instrumentellt värde, men när den så småningom etablerats, så har den fått ett egenvärde. Eller möjligen menar Tännsjö något annat. Idén kanske snarare är, att en kollektiv storhet kan ha egenvärde oavsett om den är etablerad eller inte, men att det endast är storheter som *både* har egenvärde och är etablerade som det är angeläget att bevara. Ytterligare en tolkning antyds i Tännsjös formulering att ”den fortsatta existensen” av etablerade storheter har egenvärde (s. 149). I grund och botten är det kanske alltså inte företeelserna själva som har egenvärde, utan deras fortlevnad. Och ett villkor för att det skall ha egenvärde att en sådan företeelse består är då att den är väl beprövad.

Vad det än är Tännsjö menar här, så vill man veta varför det att företeelsen är *etablerad* bidrar till dess egenvärde eller till att den bör bevaras. Ty det är ju hänvisningen till det etablerade som utmärker konservatism enligt Tännsjö. Det må vara att konservativa ofta hävdar egenvärdet av vissa etablerade, kollektiva storheter. Men att kollektiva storheter har egenvärde är inte i sig en konservativ idé (åtminstone inte som Tännsjö beskrivit konservatismen). Det är bara med tillägget att storheterna i fråga måste vara etablerade som idén blir konservativ. Det är därför otillfredsställande att Tännsjö ödslar merparten av sitt krut i denna del av boken på att diskutera huruvida kollektiva storheter kan ha egenvärde. Han borde i stället ha koncentrerat sig på huruvida det att storheterna är etablerade har relevans för deras egenvärde.

En sådan diskussion hade kunnat blottlägga något som jag misstänker är en intressant skillnad mellan Tännsjö och mer traditionellt konservativa tänkare (t.ex. Roger Scruton) som förfäktat etablerade storheters egenvärde. Tännsjös form av konservatism tycks betona värdet av det etablerade, oavsett vad detta är. Men vad en mer traditionellt konservativ anser, tror jag, är att *just de specifika företeelser*, som är etablerade, är värdefulla. Lek med tanken att den svenska monarkin skulle utrotas och att en republik skulle etableras. En konservativ i Tännsjös tappning skulle möjligen anse detta vara onödigt, men likväl medge att när republiken väl skulle vara ett beprövat faktum, så borde den bevaras. En mer traditionellt konservativ skulle knappast dela den uppfattningen, utan snarare hävda att ingreppet skulle innebära att något värdefullt ersattes av något som varken förr eller senare skulle vara av värde. Ty det är vissa partikulära institutioner, däribland monarkin, som är värdefulla.

Man kan kanske uttrycka skillnaden så, att den konservatism, som Tännsjö utreder, försvarar "det etablerade bör bevaras" tolkad *de dicto*, medan den konservatism, som jag tror är den gängse, försvarar satsen tolkad *de re*. Detta kan dock missförstås. Den traditionella konservatismen skall inte tolkas som att t.ex. monarkin är värdefull och dessutom *råkar* vara etablerad. Det att den är etablerad fyller en viktig funktion. Jämför med följande, objektspreferentialistiskt klingande, ståndpunkt. Det är just de företeelser vi önskar som är värdefulla. Deras värde beror på ett sätt på våra preferenser. Det är våra preferenser som bestämmer vad som är värdefullt. Men det är inte sant att om vi hade önskat något annat, så skulle detta andra vara värdefullt i stället. Våra preferenser har bestämt att vissa saker är värdefulla *och* att dessa saker är värdefulla även om vi skulle preferera annorlunda. På ett liknande sätt resonerar sannolikt traditionellt konservativa. Att en företeelse är etablerad bestämmer företeelsens högre värde i förhållande till andra företeelser *och* att företeelsen vore mer värdefull även om de andra företeelserna skulle bli etablerade.

FÖRTJÄNST

Kapitel 8 handlar om distributiv och retributiv rättvisa. Hur skall fördelningen av samhällets resurser se ut? Varför skall brottslingar straffas? Tännsjö noterar att konservativa tänkare ofta besvarat dessa frågor genom en hänvisning till begreppet *förtjänst*. Fördelning av livets goda skall inte styras av överväganden om nytta, eller om vad som är till förmån för de sämst ställda, utan medborgarna skall tilldelas resurser utifrån vad de förtjänar. Brottslingar skall inte påföras straff av allmänpreventiva skäl, utan därför att de förtjänar att straffas. Tännsjö ägnar ett antal sidor åt att granska rimligheten hos att anse förtjänst vara moraliskt relevant.

T.ex. tycks läran om förtjänst förutsätta antagandet att vi är fria att välja vår karaktär, menar Tännsjö, och påpekar att det är vida omstritt om vi har en sådan fri vilja.

Mot slutet av kapitlet tar han itu med frågan om hänvisningen till förtjänst är en sannskyldigt *konservativ* tanke, givet Tännsjös beskrivning av konservatismen. Detta är ju en fråga man ställer sig och Tännsjö hade gärna fått vara mer utförlig i sitt svar på den. Tännsjös svar är i alla fall att det är högst tvivelaktigt om teorin om förtjänst är av konservativt snitt. Han antyder rent av, att läran om förtjänst kanske inte ens är *förenlig* med konservatismen. Detta gäller främst den distributiva delen av teorin om förtjänst. Det kan nämligen visa sig att det är underklassen som besitter de förnämsta karaktärsdragen. Överklassen, däremot, kan mycket väl ha det bättre ställt än den förtjänar. Läran om förtjänst bjuder då att en radikal omfördelning sker, vilket står i strid med konservatismen.

Detta är litet väl lättvindigt. Det finns flera sätt att inkorporera läran om förtjänst i den form av konservatism som Tännsjö utgår från. För det första, så skulle den konservative kunna hävda att det säkraste sättet att bevara de etablerade institutionerna är att medborgarna tilldelas resurser efter förtjänst. Det viktiga är att monarkin, kyrkan, staten etc. består, och för att undvika att dessa institutioner kullkastas av subversiva element, så bör man tillse att alla får den lott de förtjänar. På så vis gror inget hotfullt missnöje. Det kan hända att en radikal omfördelning måste accepteras, men detta är i så fall ett nödvändigt ont för att garantera fortlevnaden av de etablerade institutionerna.

För det andra, så kan den konservative hävda något som åtminstone på ytan är omvändningen av mitt förra förslag. Det effektivaste sättet att åstadkomma att medborgarna behandlas efter förtjänst, kan den konservative framhålla, är att de etablerade institutionerna bevaras. Läran om förtjänst, kan man anse, är moraliskt rimlig och för att tillgodose att den efterlevs, så behövs ett stort mått av ordning, samhällsmoral etc. Och detta i sin tur kräver en stark statsmakt, en mäktig kyrka, etc. Det går inte att införa nya institutioner utan vidare, och därför är det bäst att hålla sig till de existerande.

För det tredje, så kan man argumentera för att konservatismen och läran om förtjänst har en gemensam grund, nämligen en viss människosyn. Vad politik bör syfta till, kan man hävda, är att tillgodose och fördjupa vår självrespekt. Som Tännsjö är inne på i kapitel 7, så formas individen av sitt sociala sammanhang. Min kultur bestämmer min identitet. Därför bör jag inte utsättas för alltför genomgripande förändringar, ty den åtföljande alienationen skulle underminera min självrespekt. På grund av hur vi är funtade, så kräver dessutom odlandet av vår självrespekt att vår lott är

ungefär den vi förtjänar. Om min plats i samhället alltför illa överensstämmer med vad jag är förtjänt av, så kan jag inte känna tillit till den kultur jag tillhör. En sådan tillit är nödvändig för en harmonisk självbild, eftersom min syn på mig själv till stor del konstitueras av min syn på mig själv som medlem av en viss kultur. Och utan en harmonisk självbild, ingen självrespekt.

Visserligen kan, enligt detta tredje förslag, fördelning efter förtjänst fordra just stora samhällsförändringar och därmed komma i konflikt med konservatism. Avvägningsproblem uppstår då. Men detta hindrar inte att den konservative, enligt förslaget, har ett gott skäl att förfäktas läran om förtjänst, nämligen att läran genereras ur samma källa som konservatismen genereras från: en viss syn på individens identitet och självrespekt.

SLUTORD

I likhet med de flesta av denne vidunderligt produktive författares debattböcker, så tycks *Konservatism* i hög grad vara ett resultat av ett klippande och klistrande av resonemang som Tännsjö fört i andra sammanhang. Jag hade föredragit att han tagit upp litet färre ämnen och i gengäld fördjupat dessa. T.ex. borde han ha gått närmare in på förhållandet mellan den konservatism han själv diskuterar och andra, mer traditionella former av konservatism. I synnerhet den människosyn, som många konservativa tycks omfatta och fästa stor vikt vid, borde ha kommit mer i fokus; då Tännsjö uttalar sig så pass föga ingående om den frågan, tror jag att de flesta konservativa läsare kommer att avfärda boken som alltför ytlig. Tännsjö försitter därför chansen att väcka en inomkonservativ debatt.

JENS JOHANSSON

Dolda principer. Kultur och litteraturteoretiska studier

Torsten Pettersson. Studentlitteratur 2002. 216 s. ISBN 91-44-04170-5

Petterssons övergripande tema är att humanvetenskap i allmänhet och litteraturtolkning i synnerhet styrs av vissa principer som på en gång definierar verksamheten och utgör värderingskriterier. Det är alltså fråga om principer som både är regulativa och konstitutiva, som man brukar säga. Principerna är emellertid dolda, även för de som arbetar under och enligt dem. Det är här Pettersson kommer in. Hans bok syftar till att tydliggöra vissa av de principerna; till "att på ett antal av den västerländska kulturens delområden frilägga dolda, delvis omedvetna principer som